

1.

Korreferencia-kérdések kontrasztív megvilágításban

KISS SÁNDOR—SKUTTA FRANCISKA

Az alábbiakban néhány megjegyzést teszünk a főnévi csoport korreferenciális képviseléről magyar-francia kontrasztív szempontból. Emlékeztetünk rá, hogy — bár a magyar és a francia nyelv kontrasztját sok tekintetben vizsgálták — a főnévi csoportot képviselő névmások viselkedésének leírására eddig ritkán került sor.¹ Tekintettel arra, hogy a lexikai korreferencia által felvetett kérdések a két nyelv szempontjából sok közös vonást mutatnak, itt elsősorban a névmásokkal, pontosabban a névmási utalást valamilyen szinten megvalósító elemekkel foglalkozunk. Nem törekszünk kimerítő elemzésre, inkább a korreferenciális utalás néhány jellemző mechanizmusának megvilágítására.

Szükségesnek látjuk mindenekelőtt a következő paraméterek megkülönböztetését:

1. A korreferencia lehet *lexikai* és *grammatikai* jellegű. Ez utóbbi valamilyen tág értelemben vett névmási utalással valósul meg; lexikai eszközként pedig nem csupán az ismétlés jön számításba, hanem többek között a szinonímia és a hiperonímia különböző változatai is. Természetesen e kettős felosztást nem szabad mereven értelmeznünk, hiszen a lexikai utalások gyakran a grammatikai (determináló) elemek terén is változtatást igényelnek.²

2. A főnévi csoportra történhet utalás magának a főnévnek a szintjén vagy valamely másodlagos szinten úgy, hogy a másodlagos elem az egész szintagmát képviseli: felvehetünk tehát *centrális* és *nem-centrális* reprezentációt.

3. A korreferencia lehet teljes vagy részleges aszerint, hogy a képviselő maga aktuális kiterjedésében — azonos referenciával és kvantifikációval — ragadja-e meg a szintagmát, vagy annak csak szemantikai esszenciáját használja fel, miközben a determináció és a kvantifikáció elmozdul; azt is mondhatjuk, hogy *aktuális* és *virtuális* reprezentáció áll egymással szemben.³

---

¹ Résztanulmányként idézzük Kiss 1974; Kiss 2001. A korreferencia egyes aspektusaira nézve ld. Skutta 1998; Skutta 2001.

² Vö. Halliday—Hasan 1976.

³ A virtuális reprezentáció szokásos francia elnevezése *anaphore lexicale*, ugyanis az anaforikus kifejezés megőrzi az eredeti lexéma jelentését, míg az aktuális referens változását névmási elemmel (*en*) jelzi. Vö. Riegel—Pellat—Rioul 1994: 611.

E három paraméter mindkét nyelvben megszabja a korreferenciális képviselő lehetőségeit. A lehetőségek konkrét megvalósulása — és a két nyelv közötti kontraszt — a következő módon jellemezhető:

1. A lexikai és grammatikai korreferencia-típusok kapcsán csak egy-két megjegyzésre szorítkozunk.

A főnév vagy főnévi csoport szokásos pronominalizációjával mindkét nyelvben szembeállítható az emfatikus értékű lexikai ismétlés. Így

- (1) *Júlia vonaton érkezett, és Júlia repülőgépen megy tovább.
Julie est arrivée par le train et Julie repartira en avion.*

magyarul és franciául is speciális motivációt kíván, mivel keresettebb, mint

- (2) *Júlia vonaton érkezett, és repülőgépen megy tovább.
Julie est arrivée par le train et (elle) repartira en avion.⁴*

Nincs különbség a két nyelv között — legalábbis az alapvető szabályban — a határozatlan névelőt követő határozott névelő vagy mutató determináns identifikációs szerepét illetően, és hasonló a mutató determináns funkciója hiperonímikus ismétléskor is:

- (3) *Megláttam Júliát a peronon. Ez a nő most is nagyon szép.
J'ai aperçu Julie sur le quai. Cette femme est toujours très belle.*

Itt jegyezzük meg, hogy a magyarban az alanyi és tárgyi funkciójú személyes névmások általában csak emfázis esetén fejeződnek ki, mivel képviselőjük mintegy átkerül az (alanyi és tárgyas) igei személyragok szintjére:

- (4) *Megláttam Júliát. Most is nagyon szép.
J'ai aperçu Julie. Elle est toujours très belle.*

Az *Ő most is nagyon szép*, más esetben a *Most is nagyon szép ő* változatok az emfázis és a téma-réma viszonyok különböző formáihoz vezetnének, amelyeket itt nem célunk elemezni. Hasonló mondható a tárgyi szerepű névmásról:

---

⁴ Vö. *Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az Úrnak neve! (Jób, 1, 21) = l'Éternel a donné, et l'Éternel a pris; que le nom de l'Éternel soit béni!* Hasonló lehet a helyzet például ellentmondást nem tűrő kijelentések esetében: *Júlia nem megy sehová, Júlia itt marad! = Julie ne partira pas, Julie reste ici!*

- (5) *Megláttam Júliát. Tíz éve nem láttam.*
J'ai aperçu Julie. Je ne l'avais pas vue depuis dix ans.

A magyar személyes névmás kifejezhet olyan erőteljesebb emfázist, amely a franciában kiváltja a kötelező klitikus tárgy (*l'*) megkettőzését balra kihelyezett „önálló” személyes névmási tárggyal:

- (6) *Őt tíz éve nem láttam.*
Elle, je ne l'avais pas vue depuis dix ans.

2. A főnévi csoportot különböző szinteken képviselő korreferenciális kifejezéseket szemléltethetjük a következő egyenértékűségekkel:

- (7a) *a piros ruha* → *a ruha*
la robe rouge → *la robe*

- (7b) *a piros ruha* → *a piros*
la robe rouge → *la rouge*

Mind a centrális (7a), mind a nem-centrális (7b) képviselőket biztosító kifejezések teljes korreferenciát valósítanak meg (példáinkban történetesen lexikai eszközökkel), azonban a reprezentációnak más a „támadáspontja”: (7b)-ben valamilyen pragmatikai okból (pl. referensek szembeállítása miatt) egy eredetileg nem-centrális elem, a melléknév válik a szintagma központjává. A kohézióknak továbbá feltétele az egyeztetés, a rendelkezésre álló morféma szerint (természetesen determináns és melléknév neme és száma a franciában, melléknév száma a magyarban: *a piros ruhák* → *a pirosak*).⁵ A másodlagos szintre eső reprezentáció kitüntetheti — a minőségjelzőn kívül — a mennyiségjelzőt:

- (7c) *a két ruha* → *mindkettő*
les deux robes → *(toutes) les deux*

és a birtokos jelzőt:

- (7d) *Júlia ruhája* → *Júliáé*
la robe de Julie → *celle de Julie*

---

⁵ Más nyelvekben a főnévi csoport központja a reprezentációs művelet során nem válik nullává: l. angol *the red dress* → *the red one*, ahol a *one* névmás ún. nyomként felidézi a korábbi szintagma központi főnevét.

— az utóbbi esetben a főnévi csoport központjából nyom őrződik meg: birtokos személyjel a magyarban, mutató névmás a franciában.

Látható, hogy a másodlagos szinteket célbavevő lexikai reprezentáció megkívánhat — a pusztá ellipszisen (*a piros ruha* → *a piros*) túl — valamilyen grammatikai (a szó egészen tág értelmében pronominalizáló) eszközt, amely utal az eltűnt centrális elemre. Azonban a másodlagos szintnek is van rendszeres, osztályok szerint tagoló névmási képviselője. Megjegyzendő, hogy a másodlagos szint felhasználását pragmatikailag gyakran az indokolhatja, hogy a centrális elem referense megváltozik, miközben a nem-centrális elem szintjén fennmarad a szemantikai azonosság. Az alábbi példák ezt a lehetőséget szemléltetik.

- (8a) A: *Piros ruhát veszek.* — B: *Én olyan (színű) kalapot veszek.*
A: *J'achète une robe rouge.* — B: *Moi, j'achète un tel chapeau/un chapeau de ce genre/de cette couleur.*
- (8b) A: *Öt ruhát veszek.* — B: *Én (ugyan)annyi kalapot veszek.*
A: *J'achète cinq robes.* — B: *Moi, j'achète autant de chapeaux.*
- (8c) A: *Megveszem Júlia ruháját.* — B: *Én a(z ő) kalapját veszem meg.*
A: *J'achète la robe de Julie.* — B: *Moi, j'achète son chapeau.*

A nem-centrális névmási reprezentáció tipikus alkalmazása határozatlan kifejezések jelzői részének pronominalizációja; a referens nem változik:

- (9a) A: *Piros ruhát vettél?* — B: *Olyat (vettem).*
A: *Tu as acheté une robe rouge?* — B: *J'en ai acheté une de ce genre/de cette couleur.*
- (9b) A: *Öt ruhát vettél?* — B: *Annyit (vettem).*
A: *Tu as acheté cinq robes?* — B: *J'en ai acheté autant.*

A magyarban az *olyan* és *annyi* jelzőkhöz társíthatjuk az *akkora* „méretjelzőt”: *Negyvenes ruhát veszel? — Akkorát veszek.*⁶ A franciában nincs megfelelője; sőt valójában az *olyan* = *tel* és *annyi* = *(au)tant* megfelelések is problematikusak a beszélt nyelv szempontjából, amely előnyben részesíti a grammatikalizálódás útjára lépett, hátrahelyezett jelzőket (vö. *olyan* = *de ce genre*; *akkora* = *de cette taille*). Határozatlan képviselő esetén a franciában megjelenik a központi tag nyoma (*en*).

---

⁶ Az egyszerűség kedvéért ezúttal mellőzzük a magyarban a közelre mutató névmási elemek leírását (*ez, ilyen, ennyi, ekkora*).

A birtokos jelző tipikus pronominalizációja csak határozott főnévi csoportra van kidolgozva. Már (8c) is azt mutatta, hogy — a főnévi elem jelenléte esetén — a szintagmát határozottá teszi a franciában a birtokos determináns, a magyarban pedig a birtokos személyjel. A főnévi elem eltűnésével az eredmény határozott értékű birtokos névmás:

- (9c) *Megveszem Júlia ruháját. Az övé szebb, mint a tied.*
J'achète la robe de Julie. La sienne est plus jolie que la tienne.

3. Az imént tárgyalt kérdéskör elég természetesen vezet át az aktuális és virtuális reprezentáció megkülönböztetéséhez. Láttuk ugyanis, hogy a főnévi csoport részét képező másodlagos elemek pronominalizációja során a központi referenciális elem kicserélhető, vö. (8) példáit; ez esetben a szintagma egésze szempontjából részleges szemantikai azonosság a jelzői alkotó szintjén valósul meg. Ilyen részleges képviselő mintegy fordítva is elképzelhető. Ekkor a centrális elem lexikai azonossága fennmarad, és a változások a szintagma másodlagos alkotóit érintik: a jelzői szférát a determinációval és a kvantifikációval együtt. A szintagma referenciájának módosulása során azonos marad a főnév szemantikai esszenciája. Így szembeállítható az aktuális (10) és a virtuális (11) reprezentáció:

- (10) *Vettem egy ruhát. Betettem a szekrénybe.*
J'ai acheté une robe. Je l'ai mise dans l'armoire.
- (11) *Vettem egy ruhát. Aztán vettem egy másikat.*
J'ai acheté une robe. Puis, j'en ai acheté une autre.

Igen sok részlet mellőzésével felvázoljuk e vonatkozásban a két nyelv viselkedésének azonosságait és eltéréseit:

Ami először az aktuális képviselőt illeti, közös vonás, hogy a pronominalizáció során a 3. személyű és a mutató névmás ezt egyaránt biztosítja. Azonban a morfoszintaktikai különbségeken túl a két névmásfajta közötti munkamegosztás sem egészen hasonló. Feltűnő, hogy a magyarban nem élő referens esetén a személyes névmás és a mutató névmás határozóragos alakjai — *vele* és *azzal* típusok — közül az utóbbiak fókusz helyzetben és emfázisban használhatóbb képviselőt nyújtanak, míg a francia ez esetben nem a névmás, hanem a mondat szerkezet megváltoztatásával él (kiemelő szerkezet):

- (12) *Végre talált egy kanalat, és megette vele a levest.*
Il a fini par trouver une cuillère, et il a mangé la soupe avec cela.

- (13) *Azzal ette meg a levest.*
*C'est avec cela qu'il a mangé la soupe.*⁷

A magyarral ellentétben a franciában a mutató névmásnak két szintje létezik. A most bemutatott *cela* nevezhető nem-individualizáló névmásnak; mondat főnévi csoporttá sűrítésére csak ez a típus használható:

- (14) *Elment. Ez nem tetszett nekünk.*
Il est parti. Cela ne nous plaisait pas.

Viszont (12)-ben és (13)-ban a reprezentáció pontosítható az individualizáló névmástípussal: *Il a mangé la soupe avec celle-là.*

A virtuális képviseleket illetően a következő alapmechanizmusokat lehet leírni. A magyarban az adott szemantikai kiterjedésből kiinduló általánosítás fő névmási eszköze az *olyan*, mely konkrétan megjelölt tulajdonság hiányában is használható:

- (15) A: *Vettem egy ruhát.* — B: *Én is veszek olyat.*
A: *J'ai acheté une robe.* — B: *Je vais en acheter une (pareille) moi aussi.*

Mindamellett az *olyan* névmás elvont módon utal a referens adott kontextusban releváns tulajdonságaira. Ez elkerülhető az *az* névmás használatával, amennyiben alanyi ragozású igével kombinálódik:

- (16) A: *Vettem egy ruhát.* — B: *Azt én is veszek.*
A: *J'ai acheté une robe.* — B: *Je vais en acheter une moi aussi.*

Az ige alanyi ragozása itt beletartozik a virtuális képvisélet kifejezésébe: ugyan-ez a névmás tárgyasan ragozott igével teljes (aktuális) korreferenciát valósít meg:

- (17) A: *Vettem egy ruhát.* — B: *Azt szívesen megveszem tőled.*
A: *J'ai acheté une robe.* — B: *Je te l'achète volontiers.*

Mint a példák mutatják, a franciában a megkülönböztetést alapvetően a klitikumként viselkedő elemek hordozzák, nevezetesen a tárgyi személyes névmás és a főnevet szemantikai esszenciájában képviselő *en* névmás közötti oppozíció.

---

⁷ A fókusz helyzetbe kerülő határozóragos személyes névmás majdnem mindig élő referensre utal: *Vele [pl. Péterrel együtt] ette meg a levest.*

A kontrasztív leírás tanulságain kívül — amelyek elsősorban a magyar nyelv nagyobb morfológiai gazdagságával és a főnévi csoporton belüli kombináció nagyobb szabadságával függenek össze — hadd hívjuk fel a figyelmet a két különböző eredetű és szerkezetű nyelv összevethetőségére. A korreferencia mint egyetemes szövegszerkesztési szükséglet a két nyelvben hasonló kategóriákat teremtett, amelyek egyben implikálják a névmási rendszerek párhuzamosságát. További kutatásnak kellene tisztázni a korreferencia és változó kvalifikáció viszonyát, valamint az önálló névmások és főnévi determinánsok pontos szemantikai kapcsolatát a két nyelvben.

Irodalomjegyzék

- Halliday, M.A.K.—Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Kiss Sándor 1974. „Le pronom personnel atone du français et ses équivalents en hongrois”. In: *Études Finno-Ougriennes* 11. Paris. 83–98.
- Kiss Sándor 2001. „Syntagme nominal et représentation pronominale en français et en hongrois”. In: Piroska Kocsány—Anna Molnár (Hrsg.). *Wort und (Kon)text. Metalinguistica* 7. Frankfurt am Main: Peter Lang. 201–225.
- Riegel, M.—Pellat, J.-C.—Rioul, R. 1994. *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Skutta Franciska 1998. „Korreferencia a tudományos szövegben”. In: Petőfi S. János (szerk.). *Korreferáló elemek – korreferenciarelációk. Officina Textologica* 2. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 116–141.
- Skutta Franciska 2001. „A propos de l’anaphore conceptuelle”. In: Piroska Kocsány—Anna Molnár (Hrsg.). *Wort und (Kon)text. Metalinguistica* 7. Frankfurt am Main: Peter Lang. 173–200.